

ΜΑΘΗΜΑ ΕΒΔΟΜΟ

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΙΙ

1. Εισαγωγή

- Πέρα από τον γενικό χαρακτηρισμό μίας γλώσσας (μακροσκοπικό επίπεδο), πολλές τυπολογικές διαφορές (και ομοιότητες) μπορούν να εντοπιστούν στο μικροσκοπικό επίπεδο, δηλαδή στο επίπεδο της λέξης (και όχι της γλώσσας συνολικά)
- Ποιες είναι οι παράμετροι διαφοροποίησης των γλωσσών σε αυτό το επίπεδο;
  - (1) Η επιλογή των μορφημάτων (τα σωστά μορφήματα για κάθε λέξη)
  - (2) Η μορφή των μορφημάτων (σωστά αλλόμορφα)
  - (3) Η σειρά των σωστών μορφημάτων
- Αυτές είναι τρεις παράμετροι στο επίπεδο της λέξης όπου μπορεί να γίνει διαγλωσσική σύγκριση. Μπορούμε να ορίσουμε βασικές ερευνητικές ερωτήσεις για κάθε μία από τις τρεις παραμέτρους:

- Σχετικά με την πρώτη παράμετρο, την επιλογή των μορφημάτων, το κεντρικό ζήτημα είναι πώς χτίζονται οι λέξεις στις διάφορες γλώσσες
- Αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την μακροδομή τους (αναλυτικές – συνθετικές – πολυσυνθετικές, βλ. προηγούμενο μάθημα). Διαγλωσσικά, έχουμε δύο βασικές κατηγορίες μορφημάτων που χτίζουν τις λέξεις: ρίζες – προσφύματα. Οι δύο αυτές κατηγορίες μπορούν να εμφανιστούν στους ακόλουθους συνδυασμούς:

A. ρίζα – ρίζα : Πρόκειται κυρίως για σύνθετες λέξεις που σε ορισμένες γλώσσες δεν έχουν κανένα πρόσφυμα, λ.χ. o'rang – oe'tan (Malay) = άνθρωπος – δάσος («ουραγκοτάγκος»)

B. ρίζα – πρόσφυμα: Οι περισσότερες λέξεις στις συνθετικές γλώσσες

Γ. πρόσφυμα – πρόσφυμα: Πολύ σπάνιος συνδυασμός

1^η διαγλωσσική ερευνητική ερώτηση: Τι συνδυασμοί ριζών και προσφυμάτων είναι δυνατοί σε μία γλώσσα;

- Αλλά σχετικά και με το είδος των προσφυμάτων που υπάρχουν σε κάθε γλώσσα, μπορούμε να επισημάνουμε δύο ακόμα διαγλωσσικά σημεία:

2^η ερώτηση: Τα προσφύματα έχουν μόνο μία σημασία ή περισσότερες στην ίδια λέξη;

3^η ερώτηση: Τα προσφύματα έχουν μόνο μία σημασία ή περισσότερες εναλλακτικές σημασίες:

- Σχετικά με την δεύτερη παράμετρο, την σωστή μορφή των μορφημάτων, μπορούμε να διατυπώσουμε την ακόλουθη βασική ερώτηση:

4^η ερώτηση: Τα προσφύματα έχουν μία μορφή ή έχουν και αλλόμορφα (όχι φωνολογικά):

- Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις, μία σημασία δηλώνεται μέσα από την απουσία προσφύματος, με τα λεγόμενα μηδενικά μορφήματα, Π.χ. στη Λατινική *Uxor-ø*, *uxor-is*, *uxor-i*, *uxor-em*, *uxor-e*. Με βάση αυτή την παρατήρηση διατυπώνουμε και την ακόλουθη ερευνητική ερώτηση:

5^η ερώτηση: Ποια προσφύματα έχουν διαγλωσσική δήλωση/έκφραση και ποια όχι:

- Τέλος, σχετικά με την τρίτη παράμετρο, οι γλώσσες διαφέρουν σημαντικά στη σειρά των διαφόρων μορφημάτων μέσα στην λέξη, ακόμα και αν αυτά τα μορφήματα έχουν την ίδια σημασία, π.χ. δάσκαλ-οι, *teacher-s* (μόρφημα Πληθυντικού στο τέλος/ *a-rutani* [Kikuyu- Bantu] (μόρφημα πληθυντικού στην αρχή).
- Τα μορφήματα, ανάλογα με την θέση τους στη λέξη σε σχέση με την λεξική ρίζα, τα χωρίζουμε σε προ-θήματα και επι-θήματα κυρίως (αλλά και εν-θήματα), που μπορούν να συνυπάρχουν σε μία γλώσσα
- Σπανιότερα, παρατηρούνται και περιθήματα, αυτό που θα αποκαλούσαμε ασυνεχή δήλωση γραμματικής σημασίας

Π.χ. Γερμανική *ge-schrieb-en* (γραμμένος)

Chikasaw (B. Αμερική): *chokma* (είναι καλός) / *ik-chokm-o* (δεν είναι καλός)

- Ακόμα σπανιότερα, τόσο η ρίζα όσο και το πρόσφυμα είναι ασυνεχή, π.χ. Εβραϊκή: *raqad* (χορεύω) – *hi-raq-i-d* (κάνω κάποιον να χορέψει)
- Τέλος, ορισμένες φορές, τα μορφήματα δηλώνονται χρονικά, δηλαδή με τον επιτονισμό στην παραγωγή του λόγου, π.χ. Αγγλική: *address* / *address*
- Η βασική ερώτηση που μπορούμε να κάνουμε για αυτή την παράμετρο είναι:

6^η ερώτηση: Ποια είναι η σειρά των μορφημάτων σε κάθε γλώσσα:

- Ως απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα δεν ψάχνουμε να βρούμε τι υπάρχει στις γλώσσες (υπαρκτικές διαπιστώσεις), αλλά τι υπάρχει συχνότερα και υπό ποιες συνθήκες εμφανίζονται κάποιες δομές

- Με άλλα λόγια, ψάχνουμε για απόλυτα και στατιστικά καθολικά, καθώς και τους όρους εμφάνισής τους (αν υπάρχουν)

2. Η επιλογή των μορφημάτων

- Για αυτή την παράμετρο έχουμε όπως είπαμε τις εξής βασικές ερευνητικές ερωτήσεις:

1^η διαγλωσσική ερώτηση: Τι συνδυασμοί ριζών και προσφυμάτων είναι δυνατοί σε μία γλώσσα;

2^η ερώτηση: Τα προσφύματα έχουν μόνο μία σημασία ή περισσότερες στην ίδια λέξη;

3^η ερώτηση: Τα προσφύματα έχουν μόνο μία σημασία ή περισσότερες εναλλακτικές σημασίες;

- Για την 1^η ερώτηση, έχει διατυπωθεί ένα από τα πιο γνωστά (και παλιά) καθολικά: *GEN-1* *Αν μία γλώσσα έχει κλιτικά μορφήματα, τότε θα έχει και παραγωγικά (Greenberg, 1966: #29)*
- Με άλλα λόγια, είναι πιο σημαντικό για τους ομιλητές (και κατ'επέκταση τις γλώσσες) να χρησιμοποιούν μορφήματα για την δημιουργία νέων λέξεων παρά για την τροποποίηση της σημασίας των υπαρχόντων
- Σχετικά με την 2^η ερώτηση έχει διατυπωθεί το ακόλουθο στατιστικό καθολικό: *GEN 2: Οι γραμματικές κατηγορίες του προσώπου και του αριθμού συχνά εκφράζονται από συνθετικά και όχι απομονωτικά μορφήματα*
- Ίσως σχετίζεται με το γεγονός ότι στο 1^ο και 2^ο πρόσωπο δεν υπάρχει η έννοια της προσθήκης στον Πληθυντικό
- Για την 3^η ερώτηση, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του γερμανικού οριστικού άρθρου (βλ. διαφάνεια). Εδώ κάθε μόρφημα φαίνεται να έχει αρκετές εναλλακτικές σημασίες, πρόκειται για ομωνυμία ή πολυσημία; Μάλλον πολυσημία, αφού ουσιαστικά έχουμε ένα μόρφημα που επεκτείνει την λειτουργία του, την σημασία του
- Στο παράδειγμα του Γερμανικού οριστικού άρθρου μπορούμε να κάνουμε και δύο βασικές παρατηρήσεις : ο Πληθυντικός είναι κοινός σε όλα τα γένη, ενώ και η Ονομαστική και η Αιτιατική είναι ίδια (με εξαίρεση τον Ενικό του αρσενικού γένους)
- Πρόκειται για τυχαίες διαπιστώσεις; Η διαγλωσσική έρευνα έχει δείξει πως όχι.

- GEN 3: Ο συγκρητισμός στο γένος είναι πιο συχνός στον πληθυντικό απ'ό,τι στον ενικό
- GEN 4: Ο συγκρητισμός των πτώσεων είναι πιο συχνός στις δύο βασικές πτώσεις (Ονομ-Αιτ., Εργαστική – Απόλυτη)

3. Τα σωστά μορφήματα

- Σχετικά με τις μορφές που μπορεί να έχει κάθε μόρφημα, υπάρχουν διαγλωσσικά τρεις πιθανότητες:

A) Καμία ποικιλία: Το μόρφημα έχει μία μορφή

B) Φωνολογική αλλομορφία: Υπάρχουν περισσότερες μορφές αλλά αυτές καθορίζονται με βάση φωνολογικούς κανόνες (π.χ. ηχηροποίηση)

Γ) Λεξική αλλομορφία: Υπάρχουν περισσότερες μορφές που δεν μπορούν να συνδεθούν φωνολογικά και θα πρέπει να θεωρούνται διακριτοί τρόποι δήλωσης μίας σημασίας. Η λεξική αλλομορφία εμφανίζεται συχνά αυθαίρετη και εξηγείται ουσιαστικά μόνο ιστορικά, όμως εμφανίζονται διαγλωσσικές τάσεις

- Ως προς την ρίζα των λέξεων, υπάρχει ένας μηχανισμός που παράγει ποικιλία στα μορφήματα, και αυτός είναι ο αναδιπλασιασμός
- Ο αναδιπλασιασμός είναι συχνός διαγλωσσικά, συμβαίνει όταν η ρίζα, ή ένα μέρος της, επαναλαμβάνεται. Το ενδιαφέρον σημείο είναι ότι παρατηρούνται συστηματικά διαγλωσσικά χαρακτηριστικά σε σχέση με τον αναδιπλασιασμό
- GEN 5: Αν μια γλώσσα έχει μερικό αναδιπλασιασμό, τότε θα έχει και ολικό (επαγωγικό καθολικό)
- Παραδείγματα μερικού και ολικού αναδιπλασιασμού:

Μερικός: Tagalog [Αυστρονησιακή, Φιλιππίνες]: Ikagalit (make angry) > ika-galilit (will make angry)

Ολικός: Λατινικά: Quis {Ποιος} > quisquis {Οποιοσδήποτε}

- Το αναδιπλασιασμένο μόρφημα μπορεί να έχει ποικίλες μορφές: C-, CV-, CVC-, CVCV- να προηγείται ή να έπεται της ρίζας (και αντίστοιχα να επαναλαμβάνει το γειτονικό του κομμάτι)
- Παραδείγματα:
  - a) Kuna “husband” > ku-kuna “husbands” Papago [B.-K. Αμερική]
  - b) Erasi “he is sick” > erasi-rasi “he continues to be sick” Sirioni [Βολιβία]

- c) Woman “to bark at” > wom-woman “to be barking at” Aztec [Κ. Αμερική]
- Σχετικά με την σημασία του αναδιπλασιασμού, έχουν παρατηρηθεί δύο βασικές αντίρροπες τάσεις: αύξηση ή ενίσχυση της σημασίας από την μία, υποκορισμός ή μετρίαση της σημασίας από την άλλη
  - Κοινή σημασιολογική αφετηρία: ο αναδιπλασιασμός αλλάζει την σημασία της λέξης που γίνεται ασυνήθιστη: είτε επιτείνεται είτε μετριάζεται. Παραδείγματα:
    - a) Ren “man” > ren-ren “everybody” Μανδαρινική
    - b) Dolu “full” > dop-dolu “very full” Τουρκική
    - c) Duduk “to sit” > duduk-duduk “to sit doing nothing” Ινδονησιακή
    - d) Xoyamac “child” > xoyamac-xoyamac “small child” Nez Perce [Β. Αμερική]

- Όπως είπαμε, σε ορισμένες περιπτώσεις, γραμματικές σημασίες εκφράζονται με απουσία μορφήματος

- Η απουσία αυτή μπορεί να έχει δύο μορφές:

1. Μηδενικό μόρφημα ως αλλόμορφο δήλωσης γραμματικής σημασίας:

Π.χ. Αγγλικά book-s # sheep-, Λατινικά uxor- (η δήλωση του Πληθυντικού και της Ονομαστικής πτώσης αντίστοιχα επιτυγχάνεται απλά με την απουσία μορφήματος, ενώ σε πολλές άλλες λέξεις υπάρχει μόρφημα στην αντίστοιχη θέση)

2. Μηδενικό μόρφημα για την δήλωση μίας αξίας από μία γραμματική σημασία για όλη την γλώσσα:

Π.χ. Γαλλικά fille, maison, ligne, chambre (Ενικός) > filles, maisons, lignes, chambres (η δήλωση του Ενικού στα Γαλλικά γίνεται με την απουσία μορφήματος σε όλα τα ουσιαστικά)

- Τα μηδενικά μορφήματα τα επικαλούμαστε για να εξηγήσουμε έλλειψη μορφήματος εκεί που κανονικά θα περιμέναμε να υπάρχει μόρφημα (και στις 2 περιπτώσεις που αναφέρθηκαν)
- Υπάρχει όμως μία διαφοροποίηση:
- Μηδενικό ως αλλόμορφο (περίπτωση 1 παραπάνω): κατανομή ιδιοσυγκρασιακή κατά γλώσσα, χωρίς τυπολογικές γενικεύσεις
- Μηδενικό ως μόρφημα: κοινές διαγλωσσικές συστηματικότητες

- Ποιες αξίες τείνουν να μην μαρκάρονται (δηλ. να εμφανίζονται με μηδενικά μορφήματα); Οι απλούστερες σημασιολογικά, π.χ. θετικός βαθμός επιθέτων (πβ. συγκριτικό), ενικός (πβ. πληθυντικό), κατάφαση (πβ. άρνηση), δήλωση (πβ. ερώτηση) κλπ.
- *GEN 6: Αν μία γραμματική κατηγορία έχει δύο αντίθετες αξίες, η «απλούστερη» αξία τείνει να έχει απλούστερη έκφραση από την άλλη [η απλούστερη περιλαμβάνει και την μηδενική] {σχετικό καθολικό}*
- Γενικά, το μη μαρκαρισμένο μέλος μίας γραμματικής κατηγορίας τείνει να είναι και συχνότερο ή μάλλον, επειδή είναι συχνότερο, τείνει να είναι και μη μαρκαρισμένο
- Το ίδιο ισχύει και σε πολλές καθημερινές μας συμπεριφορές και συνήθειες

4. Σειρά των μορφημάτων

- *GEN 7: Η ελεύθερη σειρά των προσφωμάτων είναι σπάνια και αν υπάρχει σε μία γλώσσα, τότε στην ίδια γλώσσα υπάρχει και καθορισμένη σειρά*
- *GEN 8: Ασυνεχή μορφήματα είναι σπάνια διαγλωσσικά, και αν υπάρχουν σε μία γλώσσα, τότε στην ίδια γλώσσα υπάρχουν και προθήματα και επιθήματα*
- (Στατιστικά και επαγωγικά καθολικά)
- *GEN 9: Διαγλωσσικά, η επιθηματοποίηση είναι πιο συχνή από την προθηματοποίηση*
- Δύο εξηγήσεις για την μεγαλύτερη συχνότητα των επιθημάτων:
  1. Ιστορική: Γραμματικοποίηση ως πηγή των επιθημάτων (αλλά και των προθημάτων), επομένως;
  2. Ψυχογλωσσολογική: Λεξική αναγνώριση επιτυγχάνεται καλύτερα αν οι λέξεις είναι σειριακά στον λόγο, χωρίς προθήματα που παρεμβαίνουν
- Άσκηση 1: Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του αναδιπλασιασμού στα ακόλουθα δεδομένα [Agta, Φιλιππίνες, άγνωστης προέλευσης];
- Άσκηση 2: Ποια είναι τα μορφήματα στα ακόλουθα δεδομένα από τα Cheyenne (B. Αμερική);